

Egry Gábor

A bizonytalan időben lebegő UFO?

*Néhány összegző gondolat az I. világháború utáni
kérészállamokról és az államiságról Közép-Európában*

Bár a versailles-i béke területi rendelkezései igen súlyosak voltak Németországra nézve, a kishíreket a sajtóban figyelmesen követők 1920. június 9-e után megtudhatták, hogy a németek máris visszaszereztek valamit elvesztett területeikből. Az antant megbízottai ugyanis elfogadták Schwenten Szabadállam Poroszországhoz való csatlakozását. Ezzel életbe léphetett a mintegy 600-700 lakosú köztársaság 1919. augusztus 10-én elfogadott határozata, majd a német–lengyel határt is ennek megfelelően jelölték ki Sziléziában.

Schwenten Szabadállam mából visszatekintve talán az egyik Rejtő-regénybe illene – hisz állítólag még tengerészeti minisztere is volt, mert a közelében egy tó is fekszik –, de a picurka államot nemcsak hogy szabályos népgyűlésen kiáltották ki 1919 januárjában, a nemzeti önrendelkezés elvére hivatkozva, hanem az új köztársasági Németország és Lengyelország, sőt a békekonferencia is elismerte. Elnöke egy evangélikus lelkész volt, célja pedig leginkább az, hogy megússzák a német és lengyel csapatok fegyveres összecsapását a településen és környékén. Mégis, Schwenten kérészállamként olyan messzire jutott – nemzetközi elismerés, majd békés csatlakozás egy másik államhoz –, ami a legtöbb hasonló kezdeményezésnek nem adatott meg. Ekképp viszont arra is jó példa, hogy a kérészállamok, szülessenek bár a jövő bizonytalanságából, létük során talán mégsem csupán külső hatalmak játékszerei, lakóik önrendelkezése pedig valódi tartalommal és értelmes módon kifejezésre juthat picinyke kereteik közt is.

A kötet tanulmányaiban bemutatott esetek persze szép számmal hoznak példákat másféle alapokra épülő és eltérő sorsú államalapítási kísérletekre az I. világháború végét követő állami összeomlás és államalakítás sűrűjében. Némelyikük valóban egyéni kalandrakciónak tűnik, másokról joggal mondhatjuk, hogy egészen más célokat – nem a kérészállam önrendelkezését, hanem valamilyen nemzetállami érdeket – szolgált, mint amiről reménybeli vagy valódi alapítói beszéltek. Többségük legfeljebb heteket ért meg, mások – például a Fiume Szabadállam – éveket. Egyesek nyomtalanul múltak el, és ma legfeljebb történeti kuriózumként emlékszünk rájuk,

másokra ma is hivatkoznak, akár ellenkező előjelű nemzetépítő politikai célok érdekében, ahogy az időnként a Hucul Köztársasággal megesik.¹

Ha azonban a kérész államokat nem csupán érdekes történetként vesszük szemügyre, hanem azt feltételezzük, hogy gombamódra történő szaporodásuk ebben a konkrét történeti pillanatban nem véletlen volt, és olyan jelenséggel állunk szemben, amelyet az adott történeti helyzet – az I. világháború, a vele járó állami legitimációs kihívások, a forradalmak és eszméik – határoztak meg, akkor a kérész államok talán az államról és a rendszerint államon belül elképzelt társadalomról is elmondanak valamit. Remélhetőleg olyasmit, amit a hagyományos, az összeomló birodalmakra és a helyükön kiépülő nemzetállamokra – mint egyébként két, egymást kizáró államtípusra – koncentrálni elbeszélések nem tudnak megragadni.

Mi lehet ez, ha áttekintjük a kötetben tárgyalt vagy éppen kimaradt eseteket (pl. a Kalotaszegi Köztársaságot, a balti katonaállamokat, a különböző „tanácsköztársaságokat” vagy éppen a nagyhatalmak által eltörölt kaukázusi és arab államalakulatokat)? Mindenekelőtt a kiindulópont mindenhol azonos: a nemzeti önrendelkezés elve. Ezt azonban nem pusztán Woodrow Wilson amerikai elnök híressé vált és sokat idézett 14 pontja helyezte előtérbe. Az önrendelkezési elv eszkalációja mint a háború utáni rendezés alapja, szemben a hagyományos nagyhatalmi egyensúly- és kompromisszumkereséssel, illetve a kisállamok rovására történő érdekegyeztetéssel, valójában a németek keleti győzelmeivel kezdődött. Az itt kialakítandó berendezkedésnek a breszt-litovszki békében is helyet kapó önrendelkezési elv is az egyik összetevője lett – részben éppen erre reagált Lenin, amikor maga is meghirdette a nemzetek szabadságát. A lavina végül Párizst is maga alá temette, azonban ennél is fontosabb volt, hogy a meghirdetett elvet sokan magukévá tették, sőt a szabadságot is ebben látták.²

A nemzet azonban mindig is képlékeny fogalom volt, mindenekelőtt Közép- és Kelet-Európában. Nem véletlen, hogy olyan, a nemzeti mozgalmak által magukhoz számolt, a nemzeti sztenderdtől azonban eltérő nyelvjárást beszélő és a nemzetépítésbe alig bevont nyelvi-etnikai csoportok, mint a muravidéki vendek, a ruszinok, a keletszlovákok („szlovjácok”) körében vált vita tárgyává a kívülről kínált nemzeti hovatartozás. Látható azonban az is, hogy történeti csoporttudatra, egykori jogálásra, regionális kötődésre is lehetett hivatkozni. Ezek mozgósító erejét persze nem tudjuk meghatározni a sokszor tényleg kérészéletű államalapítási kísérletek alapján, de az talán kijelenthető, hogy az igazán aktív kisebbségi nemzetépítés hiánya

¹ Lásd: Fedinec Csilla és Szakál Imre írását a kötetben kötetünk 201. oldalán; illetve Nataliya Nechayeva-Yuriychuk: National Identity and its Role in State Building: The Example of the Hutsul Republic. In Angela Ilić et al. (szerk.): *Blick ins Ungewisse. Visionen und Utopien im Donau-Karpaten-Raum 1917 und danach*. Regensburg, Friedrich Pustet, 2019. 33–50.

² Adam Tooze: *The Deluge. The Great War, America, and the Remaking of the Global Order*. New York, Penguin, 2014; Marcus M. Payk – Roberta Pergher (szerk.): *Beyond Versailles. Sovereignty, Legitimacy, and the Formation of New Politics after the Great War*. Bloomington, Indiana University Press, 2019.

a következő évtizedekben elárul valamit a *nemzeti* önazonosságról. Ugyanakkor a különböző regionalista mozgalmak mégiscsak ezekből a gyökerekből nőttek ki.

Nem szerencsés tehát azt leszögezni, hogy egyes kérészállamok eleve kudarcra voltak ítélve, vagy nem is volt semmi alapjuk, mert inkább az tűnik fel, hogy milyen változatos módon lehetett megalapozni azt, amit az államalapítók a nemzettel azonosítottak. Dacára annak, hogy egyébként a nemzetről szóló korabeli diskurzusok elvben elég jól meghatározták, mit nem tartottak nemzetnek akkoriban.

Egy másik izgalmas kérdés, hogy a kérészállamok miféle időben helyezkednek el, milyen lehetséges és létező temporalitáshoz kapcsolódnak.³ Nem arról van szó, hogy melyik lenne a jövő, melyik képviselné a múltat – ennek a kérdésnek nincs túl sok értelme. Ebben a tekintetben inkább az az izgalmas, hogy a kérészállamok – amelyek többségének egyik fontos jellemzője kis méretük, vagyis történeti szempontból elemzésük léptékváltással is jár – miként kapcsolódnak különböző történeti időbe beágyazódó folyamatokhoz, jelenségekhez. Az egyik ilyen összefonódás a régi, rendi jellegű különállás vagy privilégiumok nyomán alakuló helyi, részben nyelvi alapú önazonosság és a magyar nemzetépítéssel legalább a 20. század elejéig sikeresen összeegyeztethető patriotizmus kombinációja, ami aztán a nemzeti önrendelkezés révén mégis a modern nemzetállamiságot próbálja saját szolgálatába állítani. Láthatunk erre példát a Szepességben, igazán azonban Fiumében futja ki magát a történeti időknak ez az együttélése, ahol a helyi elit arra tett kísérletet, hogy a várost olyan külön egységként csatolja Olaszországhoz, mint ahogy Magyarországon belül volt.⁴

Különösen érdekes lesz azonban ez a fajta időbeliség azokban az esetekben, amikor az így fellépő helyi elitek végül 1920-at követően is képesek valamiféle kompromisszumra készíteni az új államok vezetőit. Ez a jelenség leginkább ott feltűnő, ahol a még rendi eredetű elitek képesek konzerválni saját uralmukat, alkut kötve az új nemzetállammal – jó példa erre Máramaros, amely azonban nem volt kérészállam.⁵ De ugyanez legalább részben megfigyelhető a Szepességben is. Bár az itteni elit szíve szerint inkább a megszokott kereteket őrizte volna meg, egy a magyar külügyminisztériumhoz intézett emlékirat később arról számolt be, hogy a kérészállami kísérlet bukása ellenére az új csehszlovák hatóságok hajlandók voltak felkarolni a német nyelvű kultúrát (nyilván a magyarral szemben), amit azonban a helyi vezetők mint magyar hazafiak éppen arra használtak fel, hogy németnek

³ Natasha Wheatley: Legal Pluralism as Temporal Pluralism: Historical Rights, Legal Vitalism, and Non-Synchronous Sovereignty. In Dan Edelstein – Steanos Geroulanos – Natasha Wheatley (szerk.): *Power and Time Temporalities in Conflict and the Making of History*. Chicago, University of Chicago Press, 2020.

⁴ Lásd erről: Ordasi Ágnes írását kötetünk 285. oldalán; Dominique Kirchner Reill: *The Fiume Crisis. Life in the Wake of the Habsburg Empire*. Cambridge, Harvard University Press, 2020. 10–133.

⁵ Egry Gábor: Mit Regionalismus gegen Regionalismus? Maramuresch zwischen nationalstaatlicher Zentralismus und siebenbürgisch-rumänischem Regionalismus. In Maria Cieśla et al. (szerk.): *Regionsmacher in Ostmitteleuropa*. Osnabrück, Fibre, 2021. 81–96.

minősített intézményeikben – ideértve az iskolákat is – az 1918 előtti magyar szellemet éltessek tovább.⁶

Az ilyen finom összekapcsolódásokon mutatott túl az a jelenség, amikor a különböző jogrendek rakódtak egymásra. Ez részben elkerülhetetlen volt, részben azonban tudatosan lehetett használni. Ráadásul ez nem feltétlenül jelentette azt, hogy a kérészállamokban a korábbi korszakokban alkotott jogot használták a modern nemzetállami egységesítéssel szemben. Erre is volt példa természetesen, de arra is, hogy például a magyar házassági jog – amely a polgári házasságon és a törvényileg engedélyezett váláson alapult – jelentett vonzerőt és előnyösebb helyzetet, amit megőriztek volna, például Fiumében vagy az Ausztriához került nyugat-magyarországi részekben.

Persze a jog egyes rétegeinek eltérő ideje, ennek egymásra halmozódása másként is jelentkezett a kérészállamokban, nem ritkán szorosan összekapcsolódva a történeti idővel is. Szépen példázza ezt a jász-kun megváltás és az 1919–20-ban erre épülő államalakítási kísérletek, hiszen egyfelől egy régmúlthoz tartozó történeti sérelemről volt szó, amely azonban az ennek következtében előállt jelenbeli, és még ekkor is kézzelfogható társadalmi, olykor csak társadalompszichológiai következményeivel is jelen volt. Máshol – nem feltétlenül kérészállamisáig jutó módon – is kitapintható ez abban, ahogy egyes csoportok az impériumváltást követően régi, még az 1876-os közigazgatási átszervezés előtti törvényhatóságok (Kővár-vidék, Zaránd megye) visszaállítását kezdeményezték, vagy járások más megyéhez csatolását kérték történeti érveléssel.⁷ Bár, mint említettem, ezek nem mindig jutottak el a kérészállamisáig, jó fogódzót kínálhatnak az utóbbi jelenség megértéséhez is.

Végül azt is érdekes végignézni, hogy az egyes kérészállamok mit gondoltak saját temporalitásukról, mennyire tartós és mennyire inkább átmeneti képződménynek tartották magukat. A bevezetőben említett Schwenten vagy Fiume Szabadállam az átmeneti létezés tipikus példái, bár csak Fiume esetében biztos, hogy már megalakulásakor is ez volt a fő cél. Máshol az átmenetiség és a véglegesség elsősorban külső tényezőktől függött. A Székely Köztársaság részben éppen azért szökkent szárbá, mert kiderült: a székely régió nem maradhat Magyarország része. Ebből viszont az is következett, hogy reménybeli alapítói alkalomadtán szívesen felszámolták volna, habár azt végképp nem tudhatjuk, hogy egy-két évtizedes létezés esetén ez nem ütközött volna-e komolyabb helyi ellenállásba.

⁶ A szepességi némettség megszervezése és a Zipser Deutsche Partei működése. MNL OL K64 27. s. 7. t. 74–88. f. 258/ res/1928.; Egry Gábor: *Etnicitás, identitás, politika. Magyar kisebbségek nacionalizmus és regionalizmus között Romániában és Csehszlovákiában 1918–1944*. Budapest, Napvilág, 2015. 158–159.

⁷ Arhivele Naționale Istorice Centrale București, Fond Consilul Dirigent, dosar 5/1919. Továbbá: Ábrahám Barna – Egry Gábor (szerk.): *Összeomlás, uralomváltás, nemzetállam-építés 1918–1925. Dokumentumválogatás I. Románia*. Budapest, Napvilág, 2018. 9. dokumentum, 10. dokumentum.

Nagyon sajátos időbeliséget vallottak magukénak a különböző kommunista vezetésű tanácsköztársaságok. Amint azt Vörös Boldizsár írása szépen levezeti, ezek alapító eszméjük szerint voltak átmenetiek és nem véglegesek, mert az államnak ez a formája szerintük meghaladásra kerül. Így aztán nem is készültek végleges létezésre, vagyis időben a múlt és jövő közé helyezték magukat, saját struktúrájukat is átmenetinek tekintve. Igaz, ez az átmenetiség mégsem takart ideiglenességet, elvégre a végpontot meghatározott feltételek teljesüléséhez kötötték. Ugyanakkor éppen ez a játék saját temporalitásukkal az egyik érv arra, hogy mégis kérészállamnak tekintsük őket, amelyek ugyanúgy nyilvánvalóvá teszik az elvben meghaladott régi állam és az elvben azzal szakító új állam közti kapcsolatot, mint ahogy a „klasszikus” kis léptékű kérészállamok tették más tekintetben.

A különböző tanácsköztársaságok – mint például a Szlovák Tanácsköztársaság vagy a Bánáti Köztársaság (ami ugyan nem klasszikus tanácsköztársaság volt, hanem egy néptanács vezette, ez azonban alapvetően a korszak baloldali forradalmi szelleméhez kapcsolódott) – azonban még egy dologra rámutatnak. Ez pedig nem más, mint az államfogalom hirtelen képlékenysége. Az átmenet klasszikus értelmezése ezen a téren sem igen hagy helyet kétértelműségnek: birodalmak hullottak szét, mivel létezésük gátolta az immár egyedül legitim nemzetállamok létrejöttét. Ugyanakkor valójában már a nemzetállamok alapelve, a nemzeti önrendelkezés sem volt ilyen egyértelmű – és nemcsak azért, mert Wilson eredetileg nem elszakadást, hanem autonóm fejlődést javasolt. A német és a szovjet önrendelkezési elv sem teljesen tisztázta, hogy az önrendelkezés alapján létrejött államok milyen viszonyban lennének egymással. A német keleti politika már korábban is segítette a nem orosz nemzetiségek szerveződését a cári birodalom megszállt területein, és a császárság imperialista politikai erői – benne a vezérkarral – a Breszt-Litovszkban érvényre juttatott önrendelkezésre is úgy tekintettek, mint ami alapvetően egy német dominanciájú geopolitikai szerkezetben valósul majd meg. Német fiókdinasztiákkal, tanácsadókka, katonai jelenléttel.

A szovjet verzió legalább ennyire bizonytalan volt, amit talán legjobban Ukrajna sorsa szemléltet. Amíg az ukrán nemzeti politika elég egyértelműen függetlenségre törekedett, a bolsevikok szövetségesei, akik maguk is megszervezték saját államukat, nem pusztán Szovjet-Oroszország hagyományos értelemben vett szövetségeseinek tekintették magukat, hanem államjogi kapcsolatot képzeltek és fogadtak el. A nemzeti önrendelkezés tehát nem egy homogén, hanem egy töredezett, strukturált államon belül valósult volna meg különböző nemzeti államiságokkal. (Ez egyébként az Osztrák–Magyar Monarchia átalakulására irányuló terveknek is része volt, az ausztromarxisták Staatenbundjától Jászi Dunai Föderációján át a Keleti-Svájc tervéig.)⁸ Ilyen berendezkedésre utalnak Dvortsák Győző elképzelései a szlovjác

⁸ Egry Gábor: Ausztromarxizmus, nemzeti kérdés, autonómia. Bevezetés egy Otto Bauer forrásközléshez. *Magyar Kisebbség*, 11. (2006), 1–2. 135–142.; Szarka László: A háborús paktumtól a keleti Svájc tervezetéig. A nemzetiségi kérdés az első világháború magyar kormányzati politikájában.

államról, Paál Árpád Székely Köztársaság-terve, de a fiúei elit jövőképe is ebbe a csoportba tartozik.⁹

Mindezt fokozta az is, hogy az államszervezet egysége is megkérdőjeleződött. A különböző tanácsok eleve azért alakultak, hogy átvegyék a hatalmat, bejelentésük igényüket a helyi politikai képviseletre, és részben a közigazgatást is kézbe vegyék. Ebből a szempontból nem volt különbség nemzeti- paraszt- vagy munkástanács közt, és nyomban párhuzamosságot hoztak létre. Ezt aztán fokozta a különböző személyi autonómiák (németek Nyugat-Magyarországon), nemzetiségi miniszterek és kormánybiztosok (vend a Muravidéken), részben területi autonómiák (Kárpátalja, de akár a román Kormányzótanács irányította Erdély is ide sorolható ebből a szempontból) megjelenése és működése, ami tovább lazította a hagyományos államfogalmat, új belső hierarchiákat hozott létre, és sokszor csak annyiban különbözött a megelőző birodalmi keretektől, hogy belső működését tekintve demokratikusabb volt. (Érdemes felidézni, hogy bár mind Németországban, mind a Monarchia osztrák felében általános, titkos és egyenlő férfitálasztójog volt, ez csak az országos parlamenti választásokra vonatkozott. Tartománygyűléseket, helyi képviselő-testületeket sokkal korlátozottabb vagy éppen egyenlőtlen választójog alapján választottak, vagyis éppen azon a szinten volt demokratikus deficit, ahol a kérészállamiság is jelentkezett.)

Ennek tükrében az sem meglepő, hogy az ilyen differenciált államiság esetén az állam attribútumait és vele legitimációját is új módon képzelhették el a kérészállamok alapítói. Túl az olyan hagyományos aszimmetrikus, de nem egyneműsítő elképzeléseken, mint amivel például a fiúeiek felléptek, azok a törekvések tűnnek a legizgalmasabbnak, amelyek lemondtak az államiság olyan klasszikus elemeiről, mint a fegyveres erőszak monopóliuma. A Bánáti Köztársaság vezetői – mint az Molnár Csongor írásából kiolvasható – alapvetően nem ragaszkodtak hozzá, és inkább ráhagyták a szerb megszálló csapatokra. A szociáldemokrata indíttatású Néptanács elsősorban a jóléti és szociális intézkedések révén működött az államot, ezen a téren különült el a leginkább a megszálló igazgatástól is, és ezzel legitimálta magát a kérészállamot. Szociális vonatkozások azonban megjelentek a Székely Köztársaságról felvázolt tervezetekben és olyan, a kötetben nem tárgyalt helyeken is, mint Kalotaszeg. Végül még az is előfordult – Nyugat-Magyarországon –, hogy a helyiek az állam meghatározó elemei közül a határtól és annak ellenőrzésétől szabadultak volna meg – mintegy transznacionalizálva később kérészállamiságot is megélt régiójukat.¹⁰

Eruditio–Educatio, 11. (2016), 4. 19–32.; Hatos Pál: *Az elátkozott köztársaság. Az 1918-as összeomlás és forradalom története*. Budapest, Jaffa, 2018. 266–260.

⁹ Lásd Janek István, Zahorán Csaba és Ordasi Ágnes írásait a kötetben.

¹⁰ Murber Ibolya: A burgenlandi impériumváltás 1918–1924: kikényszerített identitásképzés és politikai erőszak. *Múltunk*, 64. (2019), 2. 181–214.

Máshol a régi sérelmek kapcsán történő cselekvés vagy akár a határ menti csempészet fenntartásának szándéka legitimálhatta a kezdeményezőket. Összességében az látható, hogy sem az állam minden attribútumára, sem teljes belső legitimációra nem tartottak mindig igényt. Az utóbbinak különösen érdekes példája egyébként a kötetben szintén nem tárgyalt Lugos megye, amelyet a francia megszállók hoztak létre 1919 tavaszán, és a régi magyar közigazgatási apparátus működött – az egyébként Budapesten már nem létező, 1918. november 16-án létrejött Magyar Népköztársaság nevében. Így aztán nemcsak a legitimitása volt külső – egy megszálló hatalom tartotta fenn ideiglenesen –, hanem időbelisége is szélsőséges volt: egy lényegében nem létező államot jelenített meg, a teljes ideiglenesség és időnkivüliség példájaként. (Annyit persze érdemes hozzátenni, hogy 1919 augusztusában Budapesten ismét a Népköztársaság kormánya alakult meg, és a bíróságok is annak nevében ítélték el az első, a Tanácsköztársaság idején elkövetett cselekmények miatt felelősségre vont vádlottakat, ám ekkor Lugos megye már nem létezett.)

Mindebből persze nem következik, hogy a kérészállamok létezése megalapozottabb volt, mint a nemzetállamoké, és az sem, hogy végső soron az előbbieket valódi kihívói lehettek volna az utóbbiaknak. Az állam alapvetően hatalmi kérdés, és a hatalmat a háború végén elsősorban a fegyveres erő képviselte. Azt azonban éppen ezek a képződmények és kísérletek teszik láthatóvá, hogy a mélyben milyen finom mozgások, szerkezetek, társadalmi igények, szokások feszültek egymásnak, vagy éppen milyen elvárások váltak meghatározóvá az állammal szemben is. Az állam átalakult, a kérészállamok pedig betekintést nyújtanak ebbe a változásba, éppen azért, mert sokszor a nemzetállamok történeti idején kívül és azok logikájával szemben, de valódi társadalmi igényeket megjelenítve léteztek néhány történeti pillanat erejéig.

Felhasznált irodalom

- Ábrahám Barna – Egry Gábor (szerk.): *Összeomlás, uralomváltás, nemzetállam-építés 1918–1925. Dokumentumválogatás I. Románia*. Budapest, Napvilág, 2018.
- Egry Gábor: Ausztromarxizmus, nemzeti kérdés, autonómia: Bevezetés egy Otto Bauer forrásközléshez. *Magyar Kisebbség*, 11. (2006), 1–2. 135–142.
- Egry Gábor: *Etnicitás, identitás, politika. Magyar kisebbségek nacionalizmus és regionalizmus között Romániában és Csehszlovákiában 1918–1944*. Budapest, Napvilág, 2015.
- Egry Gábor: Mit Regionalismus gegen Regionalismus? Maramuresch zwischen nationalstaatlicher Zentralismus und siebenbürgisch-rumänischem Regionalismus. In Maria Cieśla – Sabine Jagodzinski – Aleksandra Kmak-Pamirska – Zdenek Nebřenský – Miloš Řezník (szerk.): *Regionsmacher in Ostmitteleuropa*. Osnabrück, Fibre, 2021.
- Hatos Pál: *Az elátkozott köztársaság. Az 1918-as összeomlás és forradalom története*. Budapest, Jaffa, 2018.
- Murber Ibolya: A burgenlandi impériumváltás 1918–1924: kikényszerített identitásképzés és politikai erőszak. *Múltunk*, 64. (2019), 2. 181–214.
- Nechayeva-Yuriychuk, Nataliya: National Identity and its Role in State Building: The Example of the Hutsul Republic. In Angela Ilić – Florian Kühner-Wielach – Irena Samide – Tanja Žigon

- (szerk.): *Blick ins Ungewisse. Visionen und Utopien im Donau-Karpaten-Raum 1917 und danach*. Regensburg, Friedrich Pustet, 2019. 33–50.
- Payk, Marcus M. – Roberta Pergher (szerk.): *Beyond Versailles. Sovereignty, Legitimacy, and the Formation of New Politics after the Great War*. Bloomington, Indiana University Press, 2019.
- Reill, Dominique Kirchner: *The Fiume Crisis. Life in the Wake of the Habsburg Empire*. Cambridge, Harvard University Press, 2020.
- Szarka László: A háborús paktumtól a keleti Svájc tervezetéig. A nemzetiségi kérdés az első világháború magyar kormányzati politikájában. *Eruditio–Educatio*, 11. (2016), 4. 19–32.
- Tooze, Adam: *The Deluge. The Great War, America, and the Remaking of the Global Order*. New York, Penguin, 2014.
- Wheatley, Natasha: Legal Pluralism as Temporal Pluralism: Historical Rights, Legal Vitalism, and Non-Synchronous Sovereignty. In Dan Edelstein – Steanos Geroulanos – Natasha Wheatley (szerk.): *Power and Time Temporalities in Conflict and the Making of History*. Chicago, University of Chicago Press, 2020.

Levéltári források

Arhivele Naționale Istorice Centrale București, Fond Consilul Dirigent.
MNL OL K64 27. s. 7. t. 74–88. f. 258/ res/1928. és 158–159.